

A hatvanéves Kós Károly

Kós Károlyt szinte lehetetlen interjú csinálni, gyűlöli ezt a műfajt, pedig imád beszélni. Most hatvan esztendő születésnapján jobban bírja az újságíró elől, mint valaha. Pedig, hogy éjszakákat átbeszél, arra néven akad példa s. arra is, hogy nem fontos, kivel beszél. Egy egész éjszaka magyarázatot egy kolozsvári fiatalembernek, aki azóta már elkerült Kolozsvárról. Egyik barátja másnap megütközve kérdezte, hogyan beszélhetett egész éjszaka P. F.-el, hiszen az ostoba és tudatlan.

— *Ki az a P. F.* — kérdezte Kós megütközve — én nem is ismerem... Egyforma lelkesedéssel és főképpen szakértelemmel beszél a ponylik alma természetéről, az akácfa gyökeréről, vagy a magyar építkezésről, lehetőleg irodalomról a legkevesebbet. — *Folyton irodalom* — mondotta egyszer felháborodva —, *az ember nem reggelizik, ebédel, meg vacsorázik irodalmat, vannak még más fontos dolgok is, ezekkel kell törődni.*

Rácsaptam. — Mik azok a fontos dolgok? — kérdeztem. Észrevette, hogy interjú készülne. Hirtelen másról kezdett beszélni.

Mikor *Bánffy Miklós tíz évvel ezelőtt ötven esztendő születésnapján üdvözlő cikket írt róla, így fejezte be a sok dicséret után: — De már szinte hallom a szokásos mondatot, „Hagyjon nekem békét!”*

Hogy mennyire szeretik frótságai, példa rá, hogy ritka, mikor erdélyi költő erdélyi szóról énekel. Őt ketten is megénekelték. *Tompa László, a nagy magányos, udvarhelyi költő így írt róla:*

*Itt rőt s lilá most körül minden erdő
De tavaszkéjje nem kékebb az égnek,
Erdőfalban kék ég alatt megállva,
Mostanság festvér sokszor megidéztek.*

*Bened, ha szólsz, Erdély lelke
szóla,
Lelke a voltak, az időtelenek.
Hangodat hallva: kürtöt hallok olj. l. or,
Mely nekem is még életéről izenget.*

Bartalis János így énekelte meg:
Megmaradsz erőnek,
Szikladerakúnak
Erdély hegyei közt,
Mégis apostolnak,
Mindvégig mártírnak
Néznek a szent hegyek,
(Sírva néznek vissza)
Fejükön glória,
Ott állsz Te közöttük
Egyetlen Kós Károly!
Mint élő nagy csoda.

Molter Károly,

a kítűnő erdélyi esztéta még a főhatalom változása előtt kötelező olvasmányának léptette elő Kós „*Varjú-nemzetség*” című regényét.

— Klasszikusnak osztályoztam ez cathedra (Molter Károly a marosvásárhelyi ref. kollégium tanára) ez a nemzeti újromantikust, aki írónak, tudósnak, építész-zseninek, könyvtervezőnek, politikai és kulturális szervezőnek és honalapító mesternek egyaránt bevált — írja egyik megemlékezésében. Azután Molter így adja vissza, amikor az egyik diákot Kós-ból, helyesebben a Varjúnemzetségből felvette:

— *A felelő diák ijesztő közelségről kezdett beszélni Kósról, hogy torzborz bajusza és hosszú művészaja van. Eszembe jutott Heltai Jenő, akinek negyedszázados trófi jubileuma abban állott, hogy hallotta, amint a szomszéd lakásban ijesztik a gyereket: „Vigyázz, ha nem fűrdesz és bőgsz, jön Heltai bácsi a nagy hasával és bekap!”*

Molter Károly és a diák között így folyt le a beszélgetés:

— Kós Károly nagyon különös egyéniség. Apám haragszik rá és így emlegeti: „Kós úr”, mert azaz író azt olvasta fel a marosvásárhelyi kulturpalotában, hogy 1848-ban a magyarok vétették el Erdély sorsának az intézését, 1918-ban pedig a románok. Azt mondja édesapám, hogy ezért a jelen volt prefektus úr is nagyon haragudott.

— Jó, jó, fiam, térjünk az író műveire.

— Első műve „*Attila királyról való ének*”, sokat ír Kalotaszegről és ő találta fel a transzylvanizmust.

— No, no, fiam, ez nem így van.

— Édesapámtól hallottam, tanár úr kérem (a fiú apja egy idősebb volt magyar bíró). Egyszer azt is állította az író, hogy a demsusi templom római építkezés maradványa. Ezért nagy vita volt az irodalomban. És Kós Károly kilépett egyszer a Magyar Pártból és új pártot alapított, melyből aztán megint kilépett. Ezért is sokat támadott másokat.

— Elég, fiam, látom, hogy nem értesz engem. Kós Károly írói műveiről beszélj.

A diák

megpróbálta leckeszerűen:

— Kós Károly munkái az újromantika jegyében keletkeztek. A nemzet újjászülését úgy képzei az író, hogy az ősi területen mindent újra kell teremteni. Előlről kell kezdeni a magunk erejéből. Ezért nem maradt Pesten, ahol tehetségének nagy tere nyílt volna, mert az az elve, hogy itt, Erdélyben, kell példát mutatni a nemzeti önerő kifejlesztésére. Magyar-sága...

Molter szelíden bólongatott: helyes! — Magyar-sága igen nagy vitákra adott alkalmat.

(Már megint ezek a viták.)

— Ő alapította meg a Szépművés Céhét, mellyel megteremtette az önálló erdélyi magyar könyvkiadást, írók által. Ezért nagy viták keletkeztek az itteni magyar könyvkiadókkal.

— Ne térjünk el a tárgytól, fiam!

— Az erdélyi három nép kölcsönös szellemi megismerését is propagálta. Ezért megint...

— Te, ha még egyszer azt mondod, hogy nagy viták keletkeztek miatta, akkor leütlek! A műveiről beszélj!

— Dolgozott az Állatkerten, a Koronázási dombon, ő építette a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeumot és a marosvásárhelyi gázgyárat. Az erdélyi képzőművészetet...

— Csak inkább a könyveiről.

— Könyveiben az erdélyi történelem türelmi szellemét hirdeti. Tudományos szempontból ezért sokan...

— Látom, fiam, neked kényszerképzeted, hogy Kós Károlyt folyton támadják. Úgy látszik, olvastad is a könyveit. Most mond meg a te véleményedet is róla. Érdekel, hogy aki szereti olvasni az élő írókat, ilyen fiatalember, mint te, mit gondol a mai Erdély ilyen jellegzetes magyar alakjáról. Te támadnád, vagy szereted?

— Egyszer láttam a tanár úrral. Kós Károly éppen magyarázott a tanár úrnak.

— Ez igaz, de én a te véleményedet kérdeztem a könyveiről.

— Nagyon becsülöm, mert a tanár úr is...

— Nem rólam van szó, te! Hogy tetszenek neked Kós Károly könyvei? Mit nyertél tőle? Élvezetet, vagy tanulságot, vagy mindkettőt? Tudom, hogy te érzed már, mi a jó könyv.

— Kós Károlynak van jó könyve is, szépirodalmi értelemben, melyről azt mondja Reményik Sándor és az irodalmi bíráló...

— Kezdtém izzadni — folytatja Molter Károly —, ez a gyerek nem mer nyilatkozni. Úgy látszik, nem lehet élő író leckeórán, ebben a kicsi erdélyországi magyar életben olyan részletesen tárgyalni. Mégis megpróbáltam a végső kérdést:

— Mondd meg, fiam, röviden, milyen szóval, vagy mondattal tudnád jellemezni a te ízlésed szerint a mai erdélyi, vagy magyarországi írók sorában Kós Károlyt? Gondolj utána.

A fiú valóban gondolkodott. Láttam rajta, hogy nem a multórai magyarázatomat gondolta végig. Hanem a saját fejében, az olvasmányai közi kaparázott. Aztán egyszerre felragyogott a szeme:

— Makacs író és meggyőző. Sajnálom, hogy annyian...

— Elég lesz — ültette le Molter a

tanulót, félve, hogy újra kezd rög-eszméjét, hogy Kós Károly az az író, akit mindig mindenért támadni kell.

Senki se vádoljon

pedagógiai kísérletezéssel — folytatta Molter Károly —, ideírom, amit hivatalosan is vallok: a régi magyar irodalmat a VI. g. osztályban tanítanám, a VII-ben Bessenyeitől Aranyig, a VIII-ban Aranytól napjainkig az újat ismertetném. És akkor élet költőznék az irodalmi megismerésbe, a betetőzés volna az, ami ma, a tanulók szeme előtt és füle hallatára történik a szellemtörténetben. Hogy nincs meg a kellő távlat? Az a távlat, amelyet mások, akár nálunk bölcsőbb kritikusok adnak? Mit ér az, ha a bíráló ismerem meg a megbírált író helyett? Mit ér a márványba foglalt író, mikor a szenvedő, élő harcosról példát nem vehetek? Az a tanuló, aki Kós Károly megtámadhatóságára minduntalan visszatér, többet tud és jobban szereti az irodalmat, a szépet, a művészetet és az élő szellem harcát a holtakkal, a bebalzsamozottakkal, mint akármilyen tudós, aki adatokkal terheltlen numifikálta a nagyokat és képtelen az élő irodalmat figyelemmel kísérni. Hogy nem lehet tárgyilagossá, aki él? Hát baj az? Hiszen az az író él elől a nemzet eleven öntudatában, akit támadnak.

Azután így folytatja:

— Mert nemcsak a kezdés ünnepe érdeme Kós Károlyé annyi mindenben, hanem a kivitel savanyú hétköznapja is. És ezért még beszél, agítál is. Közben ír s míg az irodalompolitikában végső érve egy legyintés: hagyjátok az ördögbe ezt a vitát! — könyvei egy megszállott művész lázában mutatnak az örökkévaló magyar tennivalókra. Sztánai varjúvárából széchenyieskedni indult, de alighanem szépiróvá lesz, hogy Eötvöse legyen Erdélynek, kultuszminiszteri tárca reménye nélkül.

A fiatal írók működését szigorú kritikával kísérte mindig. Szegény *Dzsida* Jenővel történt hosszú évekkel ezelőtt, hogy egy reggel nyolc órakor bent írógépelt az egyik kolozsvári lap szerkesztőségében. Kós

akkor jött be Sztánáról a valakit keresztelt a szerkesztőségben.

— *Mit csinálsz?* — kérdezte a gépelő Dzsidától.

— *Valami irodalmi dolgot* — válaszolta csendesesen Dzsida.

— *Írógépen* — rökönödött meg Kós — *és mit írsz?*

— *Egy verset...*

— *Nappal?* — hördült fel Kós — már rohant is ki a szerkesztőségből.

Otto Folberth,

a száz író így emlékezik Kósról egyik 15 évvel ezelőtti kalotaszegi útja után:

— Kósnak Kalotaszeg a választott hazája. Igen. De kinek ajkára ne töluna nyomban a kérdés igazi, valódi hazája felől? Mert természetesen Kós azok közé tartozik, akiknek kimeríthetetlen életereje nemcsak egy földszeglet, nemcsak egy táj szelleme felé árad sorszerű hozzátartozandósággal, hanem egyben az elveszithetetlen, mindenütt jelenvaló örök haza anyai szelleme felé. Tudom, az ő hazájának neve: Erdély. Erdély, ahogy Isten megteremtette minden korlátozás nélkül. Erdély összes tájaival, városaival, lakosaival. Mert úgy, ahogy van, úgy mond reá igent és áment Kós Károly minden reformista düb dacára, amely esetről-esetre felkavarja az ő lelkét és kétségbeeszi, mint minden jó erdélyit.

Abban az időben, amikor Bartók és Kodály a nép szájáról gyűjtötték a dallamokat, Kós Károly ugyanezt csinálta az építészeti népkincs felfedezésével. Ebben az időben jött le Pestről Erdélybe *Móricz* Zsigmond, aki nagyon szerette Kóst s feltette, hogy „*elvész a vidék sötéttségében, sajnálta, hogy kiesett a főváros írói és művészeti atmoszférájából*”, feltette attól a vidéktől, ahol a könyvet ma is kölcsön kéri s nem adják vissza, telik borra, mulatozásra, de néhány fillér könyvvásárlásra soha!

De Kós „*abban a sötétszürke nevű faluban, a Királyhágón túl*” nem is egy, de több világot teremtett, éppen azért, mert életét és munkásságát azon sötétszürke nevű falun keresztül egész Erdély ihlette. Van egy könyve, ő írta, szedte, nyomtatta, kötötte egyedül. Csodálatos erő. Csupa indulat és csupa légység is.